

HOEFBLAD

48° jaargang nr.4 september oktober november 2012

Foto Fia Grootzwagers

NATUURVERENIGING

KEN EN GENIET

BESTUURSPRAATJE

Voor de eerste keer deed Ken en Geniet mee aan de open tuinen dagen op zaterdag 9 en zondag 10 juni. Enkele mensen hadden zich bereid verklaard mee te werken aan dit evenement. De tuin werd voorbereid, zo werd de voormalige paardenstal onder handen genomen en schoon geveegd. Dit was een prima plek voor het echtpaar Blankers, dat hier hun hobbymaterialen toonde. Verder werden hier diverse nestkasten opgehangen en enkele vogelplaten. Om het herkennen van vlinders te vergemakkelijken werd tevens een grote vlinderposter geplaatst. Zaterdag was het minder druk dan verwacht, mensen dachten dat de tuin niet open zou zijn, echter zondag werd druk bezocht..

Sommigen vonden het maar niks, zij hadden een siertuin verwacht, anderen vonden het gelukkig geweldig. Men moet dan ook oog hebben voor de natuur en eigenlijk kijken door de ogen van vogels, vlinders en andere bewoners van onze natuurtuin. Voor degenen die in de tuin namens de vereniging aanwezig waren, was het een bijzondere ervaring en natuurlijk gaat er ook weleens iets fout, zo kwam iemand met een bos geplukte bloemen aan, jammer maar het zij zo. Het nieuwe akkertje stond nog niet helemaal in bloei, maar de eerste planten waren al wel waar te nemen, om dit te verwezenlijken is het helaas nodig geweest eenmalig onkruid te verwijderen d.m.v. een bespuiting, hierover zijn we aangesproken door enkele leden en dat is begrijpelijk. Dit zal in de toekomst dan ook niet meer gebeuren. Op dit moment staat de akker volop te bloeien, deze planten zullen zich opnieuw uitzaaien en zo de niet gewenste planten verdringen.

Op www.waarneming.nl is alweer een tijd geleden het gebied van de natuurtuin Kandoel aangemaakt zodat eenieder zijn waarnemingen welke hij/zij doet op Kandoel kan invoeren op www.waarneming.nl. Wanneer je nu bij het invoeren van een waarneming bij gebied "Kandoel" invult verschijnt het gebied "Dongen - Natuurtuin Kandoel" en staat de plotpunt op het centrum van het gebied.

Zie je nu een waarneming van vlinders, vogels, amfibieën, planten enz. vul ze dan in op www.waarneming.nl zodat we over een tijdje kunnen zien wat er bloeit, groeit en leeft in onze natuurtuin

Ken en Geniet deed ook dit jaar weer mee aan de verenigingsactie van JUMBO Sengers, net als voorheen steunt deze supermarkt vele verenigingen in Dongen, met de bekende muntjesactie. De opbrengst dit jaar was een bedrag van € 120,70, een mooi bedrag, leden die hun munten bij ons in de bus stopten bij deze bedankt.

De diverse fietstochten waren ook weer succesvol, jammer dat we van deze tochten nooit verslagen ontvangen, op zich wel begrijpelijk, tijdens het fietsen is schrijven toch wel moeilijk.

Zelf ben ik er nooit bij, zodoende ben ik blij met de vele enthousiaste reacties. Een ieder die meegaat is tevreden, een teken dat onze gidsen hun werk uitstekend doen, iets dat ook wel eens gezegd mag worden.

10 juni ging Jeroen Nusselein naar de Rekken, voorheen het Rijens Broek, een gebied waar we als natuurvereniging op een bijzondere

manier aan hebben bijgedragen in de vorm van inspraak. De deelnemers hebben het geweten, het laarzenpad was bijna geheel verdwenen en het werd een survivaltocht, op zoek naar insecten, een onderwerp dat Jeroen op zijn eigen bekende wijze uit de doeken deed. Hierbij een foto, om dit eens te verduidelijken, met dank aan Jeroen.

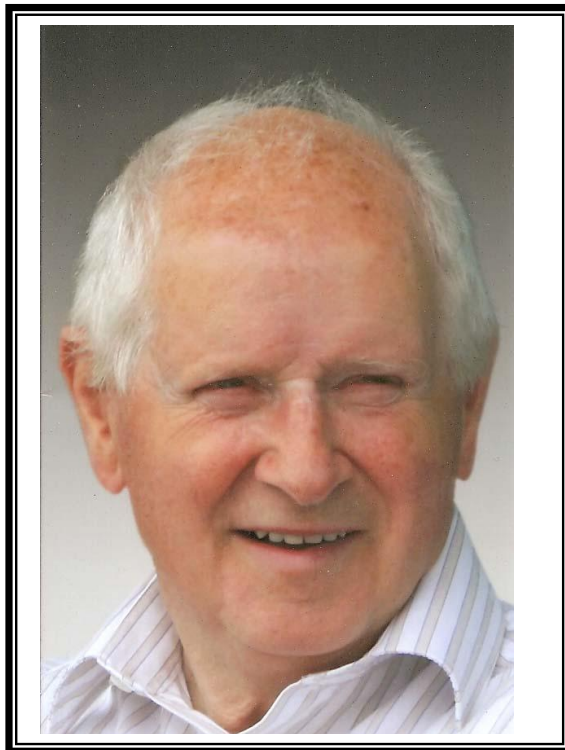
Met onze nieuwe gids, Beppie Verhage, bezochten we voor de eerste keer de ecologische verbindingszone. Het werd een bijzondere tocht waarbij Beppie ook stil stond bij de geschiedenis

van het gebied, in het bijzonder bij de voormalige eigenaren van het gebied, de paters en nonnen, waar we in Dongen bijzonder veel aan te danken hebben. Denk alleen maar eens aan onze eigen vereniging. Elders in dit Hoefblad een artikel over de belangen van dergelijke verbindingswegen.

Door de deelnemers werd het ook op prijs gesteld, dat we een stuk door de wijk liepen en daar stil stonden bij de bomen en struiken. Verder wist Peter van Ruth zijn kennis over de planten aan ons over te brengen. Kortom het was een mooie tocht, ook al hielden de deelnemers er een behoorlijk nat pak aan over.

Als redactie zitten we erg verlegen om copy, dus hebt u iets te melden of hebt u een onderwerp, waar u wat meer van wilt leren, laat dit aan de redactie weten, het mail adres is: **hoefblad@kenengeniet.nl**. De opgave via de mail en het betalen via de bankrekening van Ken en Geniet voor de BBQ is uitstekend verlopen, daarom gaan we er mee door en kunt u op dezelfde manier uw kosten voor de bustocht voldoen en ook uw opgave, zie elders bij het programma en het aparte stukje over deze tocht.

Begin Juli bereikte ons het bericht dat Ad Vermijs was overleden. Ad was voorheen een zeer bekwame gids die samen met Jan Jansen een voor ons onafscheidelijk duo vormde. Op zijn eigen bescheiden manier wist hij ons te boeien, met op zijn tijd een grap. Met gidsen was hij al enkele jaren geleden gestopt, toch was hij nog regelmatig van de partij. Het doet ons goed dat velen van u aanwezig waren bij de afscheidsdienst. Bij deze een gedeelte uit het bidprentje, met daarbij een foto gemaakt door Jan Jansen.

*Een gulle lach, een hart vol van liefde
Een karakter vol zorg*

Zo was je voor ons en blijf je in onze gedachten, in liefdevolle herinnering aan

Ad Vermijs

Hij is geboren te Oosterhout 15 november 1935 en plots overleden te Oosterhout 1 juli 2012.

Hij was een rasechte optimist, had overal verstand van, klaagde nooit, maakte zich nooit druk en stond altijd met veel plezier voor iedereen klaar.

Ad was een vakman in hart en nieren en had een grote passie voor de natuur. Ook daar wist hij zijn vele vaardigheden in de praktijk te brengen. Een hoogtepunt was het mede realiseren van het IVN Educatief centrum in de Oranjepolder. Hij genoot er zichtbaar van toen de opening plaats vond. Dat hij erg gewaardeerd werd blijkt uit het toekennen van het Groene Lintje dat hij in 2011 ontving van Groen Links.

Ons pa heeft ons geen tijd kunnen geven om afscheid te nemen, hem nog wat te vragen, hem nog eens te zeggen hoe ongelooflijk veel hij voor ons betekende. Het valt niet te begrijpen en moeilijk te aanvaarden dat een mensenleven zo plotseling kan eindigen.

Hij laat een enorm verdriet en grote leegte achter. Wat zullen we hem enorm missen!

Dank dat u met ons meeleefde en met ons wilt blijven meeleven.

Leny Vermijs- Teeuwen,
kinderen en kleinkinderen.

VOGELWERKGROEP OP EXCURSIE IN DE AMSTERDAMSE WATERLEIDINGDUINEN.

Zaterdagmorgen 16 juni vertrekken we met 8 leden van de werkgroep richting Zandvoort om in de Amsterdamse Waterleidingduinen op vogelexcursie te gaan. Onderweg moeten de ruitenwissers van de auto's nogal wat werk verzetten en zelfs tot op honderd meter voor de ingang van het park staan ze nog aan, echter wanneer we uitstappen op de parkeerplaats is het droog en gaan we vol goede moed het gebied in.

De Amsterdamse Waterleidingduinen liggen ten zuiden van Zandvoort en ten noorden van Noordwijk.

Met 3400 hectare vormen de Amsterdamse Waterleidingduinen (AWD) een van de grootste aaneengesloten natuurgebieden aan de Nederlandse kust. Een oase van rust en stilte in de Randstad waar je onbelemmerd kunt struinen, ook buiten de paden. In de AWD is een unieke opeenvolging waar te nemen van verschillende landschapszones. De verschillende landschapstypen die elk bij een bepaalde belangrijke ontstaansperiode horen, zijn hier namelijk in het veld te zien, variërend van de Oude duinen met strandwallen aan de binnen- duinrand tot de jongste landschapszones vlakbij zee. Het natuurgebied is een waar paradijs voor mens, plant en dier. Als beheerder doet Waternet er alles aan om dat zo te houden.

Door het gevarieerde landschap voelen veel diersoorten zich thuis in de AWD. Het open water van de kanalen en infiltratiegebieden trekt enorme aantallen watervogels, terwijl graslanden en bos aan allerlei andere vogels, zoogdieren en insecten onderdak bieden. Grote kans dat u op uw pad een ree of damhert aantreft. Ook andere zoogdieren

zoals vossen, konijnen en vleermuizen komen hier voor.

Op droge zandplekken kunt u naar de zandhagedis uitkijken. Het heldere open water is vaak het domein van talrijke libellen en waterjuffers. Sinds jaren grazen er weer koeien en schapen in de duinen.

Jaarlijks broeden er ongeveer 100 vogelsoorten waaronder duinvogels als roodborsttapuit en braamsluiper maar ook rietvogels zoals blauwborst en rietzanger. De AWD vormen een kerngebied voor de zandhagedis; dat wil zeggen dat, in vergelijking met de andere kustduinen, er hier zoveel voorkomen dat ze van hieruit de andere duinen kunnen gaan bevolken. Uitgebreid aanwezig zijn vos, ree en damhert, mede omdat er momenteel niet op deze dieren wordt gejaagd. Kleine roofdieren zoals hermelijn, wezel en bunzing zijn niet zo talrijk. Het konijn, eeuwenlang de hoeksteen van het duinecosysteem, is in de jaren 90

dramatisch achteruitgegaan door het VHS-virus. Vleermuizen overwinteren in oude bunkers uit de Tweede Wereldoorlog en jagen 's zomers in grote aantallen boven geulen en kanalen. Door de aanwezigheid van de vele waterpartijen zijn de AWD uitzonderlijk rijk aan libellen en wordt ook de zeldzame waterspitsmuis vrij vaak waargenomen.

We lopen de blauwe route bij de ingang “Oase”, een uitgezette wandeling van 6,8 km. Bij die ingang zien we voor ons, in het weiland een zanglijster die wormen uit de grond aan het pikken is. Hier vliegt de boerenwaluw rond en verderop bij een mestvaalt zitten twee witte kwikstaarten, terwijl er ook nog een blauwe reiger en een aantal spreeuwen overvliegen. Links en rechts van het pad gaan ons meerdere vogels voorbij, die in het struikgewas hun lied ten gehore brengen zoals; tjiftjaf, boomklever en winterkoning. Tevens zien we een drietal grote bonte spechten. Verderop kijken we uit op een grote vijver de “Oranjekom”. In 1851 stak op deze plaats de prins van Oranje de eerste spade in de grond voor de aanleg van de duinwaterleiding. Nu is het nog steeds de verzamelvijver van al het gewonnen water.

Hier zien we o.a. meerkoet, wilde eend, zwartkop en koolmees. We vervolgen onze weg door het “Naaldenbos”. In dit bos horen we voor- namelijk vinken, roodborst, gaaien, winterkoning, pimpelmees en staartmeesjes.

Niet ver van het wandelpad ligt een nog niet zo oud damhertkalfje in de struiken te wachten tot zijn moeder terug komt. We laten het maar met rust. We nemen even een zijpaadje en kijken op een heuveltje uit over een mooi gebied, veel vogels zien we hier niet, wel horen we hier een boomleeuwerik. Wat ons opvalt is dat er veel libellen vliegen in dit gebied

maar wat wil je met zoveel water om je heen. Ook zien we hier nog een meikever die we op ons gemak kunnen bewonderen en lopen er een aantal damherten in de struiken.

Uit het bos horen we een alarmroep van een vogel die we niet een twee drie thuis kunnen brengen en na onderzoek zien we de vogel die het op zijn geweten heeft, de boompieper.

Iets verder willen we ons strekken om van een bakske te genieten maar Marie-José keurt de plaats af omdat het er krioelt van de jonge kikkers. Ik weet verderop nog wel een bankje te staan dus trekken we verder.

Langs het “Sprenkelkanaal” zien we de grasmus en aan aantal vogels die we eerst goed moeten onderzoeken met de telescoop, het blijken braamsluiers te zijn die volop voedsel aan het zoeken zijn. Ook horen

we hier de kleine karekiet en zien we weer een aantal gaaien langs vliegen.

Uiteindelijk hebben we ons bankske bereikt en gaan we genieten van de meegenomen koffie en broodjes. Het zonnetje schijnt heerlijk en we genieten er ook een tijdje van. We zien een roofvogel naderen en na bestudering blijkt het een jagende

boomvalk te zijn en ook de buizerd zoekt naar thermiek. Omdat er maar één bank staat moeten er een aantal op de grond plaatsnemen. John heeft zich goed voorbereidt en spreid zijn vuilniszak onder zijn gat, Harrie heeft ook iets bij ter grootte van een A-4 tje en gaat daarop zitten terwijl Peter en Kees gewoon in het gras gaan zitten. Nadat we een tijdje gezeten hadden begint Harrie opeens met zijn gat te schudden en wat blijkt.....hij zat in een mierenest, hilariteit alom. Snel de mieren van hem afgeschud want ze zaten tot bijna in zijn nek. Opeens horen we de koekoek en dit keer niet via een geluidrecorder, maar een echte. De temperatuur is ook al flink gestegen en als we besluiten om door te gaan worden de jassen om het middel geknoopt en trekken we verder en genieten van de vele verschillende landschappen in het gebied. We kijken uit op het “Zwartevelde kanaal” waar Kees en Marie-José iets in de struiken horen maar nog niet zien en lopen verder naar het “Middenveld” waar we jonge zwarte roodstaarten zien met hun ouders. Je verwacht hier eerder gekraagde roodstaarten. Op diverse plaatsen onderweg zien we damherten voorbij snellen dan wel rustig op hun gemak fourageren. We lopen via de “Luizenberg” langs het “Vogeleiland” en het “Klein Sprenkelveld” waar we op ons pad een boomleeuwierik van dichtbij kunnen bekijken en er worden dan ook vele foto's dan wel filmopnames van gemaakt. Het gebied waar we doorheen lopen is een beetje heuvelachtig en met deze warmte best pittig dus besluiten we om een pauze in te lassen en weer maken we gebruik van een bankje met uitzicht op “Museumduin”. Hier zien we ook weer de boomvalk jagen, zilvermeeuw, houtduif, aalscholver. Ook hier genieten we een tijdje van de rust in een prachtige natuur en laten we het ons welgevalen, we hebben tenslotte alle tijd. We gaan weer op ons gemak verder door het gebied al lijkt het pad wat we nu

belopen wel de “Zevenheuvelenweg”. Onderweg horen en zien we nog de volgende soorten; boomkruiper, ekster, fitis, gierzwaluw, groene specht, groenling, kauw, zwarte kraai, kokmeeuw, huiszwaluw, kuifmees, merel, heggenmus, tuinfluiter en wanneer we over het bruggetje van het noordoosterkanaal lopen zien we nog meerkoet, waterhoen en futen, al met al toch weer 48 vogelsoorten. We komen weer aan het einde van de excursie en besluiten bij restaurant “de Oase” nog een afzakkertje te pakken. Wanneer we het terras oplopen vraagt de kelnerin of ze ons kan helpen, maar wij zien al een leuk plekje om te gaan zitten, terwijl zij snauwerig zegt dat er geen tafels aan elkaar gezet gaan worden. We nemen plaats aan een grote tafel met acht stoelen en weer komt ze om de bestelling op te nemen. Fia bestelt, net zoals wij van plan waren, een kop koffie met een lekkere appelpunt met slagroom, waarop de kelnerin zegt dat er geen appelgebak is. De bakker moet zijn bestelling nog komen brengen.....het is verdorie half drie op zaterdagmiddag. We voelen gewoon dat ze dwars wil (wat een negatieve reclame voor dat restaurant) waarop we besluiten onmiddellijk op te stappen en onderweg naar huis bij AC-restaurant Meerkerk wat te gaan drinken.

Aldus geschiedde.....en wat hebben we ervan genoten. Onder het genot van koffie, wijntje en met wat lekkers hebben we gezellig de dag nog eens doorgenomen en komen tot de conclusie dat het een prachtig natuurgebied is wat we eigenlijk ook eens in de wintermaanden zouden moeten gaan bekijken want dan zitten de kanalen vol met overwinterende watervogels. We gaan maar weer eens op huis aan en zagen we de heenweg nog een lepelaar langs de kant staan, nu zien we in polder Arkel voor Gorichem nog een zevental ooievaars, een mooie afsluiting. Iedereen bedankt, ik vond het een gezellige, boeiende dag met wederom schitterend weer.

Leo Reijnierse, contactpersoon VWG Ken en Geniet.

KOEKOEK IN HEGGENMUSSENNEST.

Onlangs keek het echtpaar Schellekens aan de Lingestraat verbaasd naar een klein boompje in hun tuin, vloog daar nou een roofvogel (sperwer) in?

Ze wisten dat er een heggenmus in broedde en waren bezorgd voor het lot van de vogels. Maar na nadere bestudering bleek dat het een

koekoek was geweest die een ei had achtergelaten in het nest van de heggenmus.

Wat is de koekoek toch een vreemde vogel. Je ziet hem zelden of nooit of hij moet luid roepend overvliegen. Het vliegbeeld doet aan een sperwer denken en dat vinden wij niet alleen: als er een koekoek overvliegt, alarmeren heel wat zangvogels. In juli houdt de koekoek zijn mond. De broedparasiet neemt het er van, terwijl de gastouders af en aan vliegen om de honger van hun pleegkind te stillen. Eén koekoeksjong eet wel voor zes jonge heggen-

mussen. Een koekoekswijfje legt om de 48 uur een ei. Per seizoen brengt ze 15 tot 20 eieren onder bij de waardvogelsoort die ook bij haar aan de wieg stond. Een heggenmuskoekoek is dus vijf tot zes weken 'aan de leg'; in die periode moet ze een twintigtal nesten van de heggenmus weten te vinden en daar in een mum van tijd op het juiste moment haar ei in deponeren. Ze weet precies wanneer het moment daar is. Van tevoren controleert ze hoe ver de toekomstige heggenmussen met de nestbouw zijn. Vlak voordat het legsel van de gastouders compleet is, slaat ze haar slag. Daarbij heeft ze de hulp van een van haar mannen nodig. Terwijl het mannetje de waardvogel van het nest leidt, legt het koekoeksvrouwje binnen tien seconden haar ei in het heggenmusnest. Voordat ze wegvliegt, kiept ze ook nog een of meer eieren van de gastheer over de nestrand. De pleegouders accepteren een uit het ei gekropen koekoeksjong vanaf het eerste moment. Ze houden het warm en stoppen constant voer in de opengesperde bek.

De geopende bek van de koekoek is diep oranje en veel groter dan de meestal blekere keelopening van een jong van de pleegouders. Zo'n bedelende bek is voor de pleegouders onweerstaanbaar. De drift om te voeren wint het dan van de afwijzing die normaal gesproken zou moeten ontstaan bij het waarnemen van de activiteiten van het vreemde jong.

Bovenstaande foto van de jonge koekoek heb ik gemaakt bij het echtpaar Schellekens. Ze waren net terug van vakantie en constateerde dat het ei al uitgekomen was. Even later zag ze heggenmusjes af en aan vliegen met dierlijk voer. De jonge koekoek, daar bestond al gauw geen twijfel meer over, liet zich ook duidelijk horen en sperde zijn grote bek al open voordat de pleegouder in beeld was. Het adoptiekind gunt de heggenmussen geen moment rust. Geen wonder dat een koekoeksjong het rijk voor zich alleen moet hebben: stel je voor dat je twee of meer van die hongerlappen groot moet brengen.

Mijnheer Schellekens heeft met zijn videocamera op statief en verstopst tussen de struik nog verschillende mooie beelden gemaakt van het voederen van de vogel. Misschien kunnen we die nog eens zien.

Leo Reijnierse, contactpersoon VWG Ken en Geniet.

MET DE VLINDERWERKGROEP NAAR DE ST. JANSBERG EN MOOKERHEIDE

Zaterdag 21 juli heeft de vlinderwerkgroep weer een prachtige excursie gemaakt, waaraan ook andere leden van Ken en Geniet konden meedoen. De reis gaat naar het noordelijkste puntje van Limburg, naar de Sint Jansberg en de Mookerheide. Op de heenweg regent het nog

flink, maar naarmate we dichterbij ons reisdoel komen wordt de lucht blauw.

Na de koffiestop in Malden rijden we nog stukje verder naar Plasmolen

gehakkelde aurelia

om daar onze 1^e wandeling te gaan maken. We parkeren bij ons lunchadres, steken de rijksweg over en zien dan in een veld met jakobs-kruiskruid en akkerdistel, twee uitstekende nectarplanten, de eerste vlinder al vliegen, een gehakkelde aurelia. Op de planten van het jakobskruiskruid wemelt het bovendien van de zwart-geel gestreepte rupsen van de jakobsvlinder. Onze sprinkhanenkenner hoort de eerste soort van deze dag, ja, deze beestjes inventariseer je op geluid!, een krasser. Je moet er wel erg goede oren voor hebben, ik hoor ze niet! Langs de rijksweg staat een oude molensteen, waardoor het water van de Helbeek stroomt. Deze en andere beekjes van de Sint Jansberg ontspringen uit bronnen. Ze voeren een bijna constante hoeveelheid kraakhelder water af. Dan gaan we het bos in. Aan het begin van de bruine route staat een enorm dikke eik, die moet minstens 200 jaar oud zijn. Enkele bronbeekjes komen hier bij elkaar. Door het beukenbos klimmen we omhoog en zien nagelkruid, robertskruid, witte klaverzuuring, bosgierstgras, dalkruid en ruige veldbies). De Sint Jansberg is een landgoed op het zuidelijkste deel van de Nijmeegse Stuwwal die tijdens de voorlaatste ijstijd, 200.000 – 130.000 jaar geleden werd op-

gestuwd door een machtige aanschuivende massa landijs van ongeveer 100 meter dik! Als een enorme bulldozer schoof deze ijsmassa het zand en grind voor zich uit en vormde zo de stuwwallen die wij nu op en af gaan. Oef, dat wordt zwoegen vandaag!

Even een paadje linksaf, want de oude dubbelslagwatermolen (1725) willen we natuurlijk niet overslaan. De Bovenste Plasmolen is een midden- en bovenslag watermolen. Tot 1860 was hij in gebruik om papier te maken, daarna is hij als graanmolen gebruikt, maar werd in de 2^e Wereldoorlog beschadigd en raakte in verval. In 1999 is hij weer hersteld en wordt in de zomer voor publiek geopend. Deze molen is bijzonder omdat hij water uit 2 molenvijvers op verschillende hoogte kan betrekken, waarbij het water uit de bovenste vijver (gevoed door de Beek van het Groene Water) bovenlangs wordt gevoerd, terwijl het water uit de onderste vijver (gevoed door de bron de Helskuil) vanaf het midden van het waterrad wordt aangevoerd. Op de muren zien we de steenbreekvaren en muurleeuwebek groeien. Langs één van de gedeeltelijk met waterlelies en gele plomp bedekte molenvijvers waarin de ijsvogel graag een duik neemt, een idyllisch plekje, gaan we terug naar de route. We vinden hier reuzenbalsemien en klein springzaad, beide soorten verspreiden hun zaden op dezelfde manier: ze schieten hun zaden weg. Als de bloemen zijn uitgebloeid, vormt zich een smal peultje, dat na enkele dagen openspringt waardoor de zaden gelanceerd worden.

Klimmen maar weer, door de holle wegen die door het water zijn uitgesleten en langs het gevarieerde hellingbos. We horen/zien hier de groene specht, buizerd, gaai en boomklever. Ongelooflijk, dat deze hellingen nog maar 2 eeuwen terug waren bedekt met heide waar schapen werden gehoed. Toen daar een einde aan kwam ontwikkelde zich hier een vrij natuurlijk bos met boomsoorten als eik, beuk, haagbeuk en zoete kers. Dode bomen mogen blijven liggen, hangen (we zien er één die schuin tegen een andere boom aanleunt) of staan, en worden langzaam door paddenstoelen en insecten verteerd. Dan komen we aan het stuwmeertje van het Groene Water, de andere molenvijver. Als de molen moest draaien, liet men het water via het stenen sluisje naar beneden storten. Het water liep dan recht naar de molen. Nu slingert de Molenbeek iets naar links via een meer natuurlijke baan. Even verder lopen we door gemengd bos met open plekken, waar in het zonnetje het bont zandooie en het klein geaderd witte rond dansen. Een rode weglak schuift langzaam over het pad; wist U dat hij bijna 20cm lang kan worden en variabel van kleur is, hij kan oranje, knalrood, bruin, groengrijs of zelfs zwart zijn!

We dalen af naar het Zevendal en wandelen langs dit dal verder, links van ons het uitzicht met de bloemenpracht, rechts het steile hellingbos.

Het Zevendal is in de voorlaatste ijstijd uitgesleten door het smeltwater dat van de gletsjers afkolkte. Nog steeds stroomt er aardig wat water door het dal na een flinke regenbui. In de graslanden leven veel regenwormen, die bij de dassen goed in de smaak vallen. De houtwallen in dit

dal vormen in het voorjaar een breed wit lint van bloeiende meidoorns, sleedoorns en zoete kersen, in het najaar vormen deze een enorme voedselvoorraad voor vogels, maar ook de das lust daar wel pap van! De bloemenweelde vormt nu een enorme nectarbron voor vele insecten, vooral de distels zijn zeer geliefd. We zien hier dan ook de atalanta, de dagpauwoog en het bruin zandoogje van bloem naar bloem fladderen om zich tegoed te doen in deze nectarkroeg. Ook reeën komen hier regelmatig hun buikje vullen, getuige de sporen over het pad. In de bosrand groeit de valse salie, die door bijen en wespen bezocht wordt. Ook vinden we hier het zwartspruetdikkopje, die houdt van wat drogere plekjes met grassen. Een bankje nodigt uit tot een koffiepauze. Ondertussen stropen we de brandnetels af op zoek naar rupsen. De zwarte poepjes en gaatjes in de bladeren verraden hun aanwezigheid: aan de onderkant van het blad vinden we een vijftal flinke rupsen van de kleine vos. Ook vinden we hier de grote groene sabelsprinkhaan, deze maakt

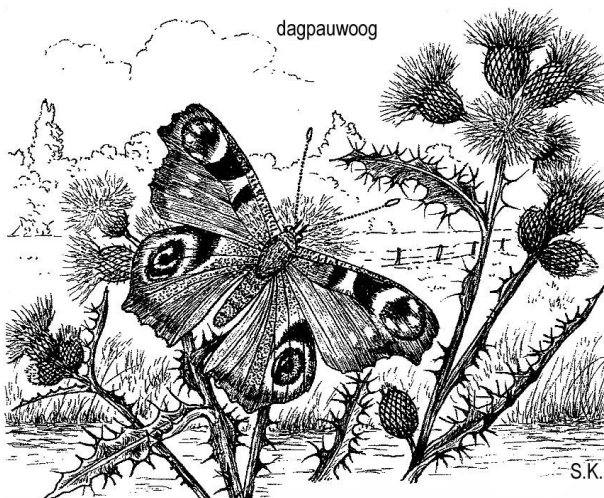
zo'n herrie dat ik het zelfs hoor! Wat we ook horen is een steeds maar zingende geelgors, maar om dit fraaie vogeltje te ontdekken is nog niet zo simpel! De boterhammen en de koffie zijn al lang op, als we hem eindelijk vinden, zingend vanaf het topje van een struik, prachtig! En als we dan toch aan het vogelen zijn, gaan we nog maar even verder: in het Zevendal ontdekken we ook putters, braamsluiper, grasmus, roodborsttapuit, een biddende torenvalk, de fazant schreeuwt van schrik en de tiftjaf roept nog steeds zijn naam.

Met enige moeite zijn we dan ook van het Zevendal los te rukken, maar er moet nog even stevig geklommen worden: we gaan de Kiekberg op (79m). Vroeger stond hier een brandtoren, die uitzicht bood over het hele gebied, vandaar de naam

Met enige moeite zijn we dan ook van het Zevendal los te rukken, maar er moet nog even stevig geklommen worden: we gaan de Kiekberg op (79m). Vroeger stond hier een brandtoren, die uitzicht bood over het hele gebied, vandaar de naam. Een jonge bonte specht bekijkt ons vanuit de hoogte, maar wil niet wachten tot de cameraploeg stand-by is, hij gaat er met kwieke vleugelslag tussen uit. Tijdens de klim komen we door een uitgestrekt kastanjabos, het grootste van heel Nederland.

De Romeinen hebben al tamme kastanjes op de Sint-Jans-berg aan-

geplant, die waren dol op de vruchten. Al wandelend worden recepten uitgewisseld waarin deze heerlijkheid verwerkt wordt. Als we over de top heen zijn en aan de rand van het bosgebied komen, ontrolt zich een on-Nederlands uitzicht: we kijken uit op de beboste heuvels van het Duitse Reichswald en het Nederlandse

dorpje Groesbeek. De velden zijn geel gekleurd van het vele jakobs-kruiskruid wat hier tientallen vlinders lokt met zijn zoet geurende nectar: landkaartje, bruin zandoogje, klein geaderd witje, dagpauwoog,

gehakkelde aurelia, groot koolwitje, zij allen viere feest aan een welgevulde dis.

Dalend en weer stijgend door bosjes en langs weilanden bereiken we een splitsing waar we de witte route oppikken. Niet voor niets, want al snel bereiken we het brongebied van de Helbeek, de Helkuil. Het heldere water treedt hier naar buiten, hier komt een leemlaag aan de oppervlakte. Via een trap met af en toe wel erg diepe treden dalen we af langs de beek naar een woud van reuzenpaardenstaarten, een zeer zeldzame oerplant die vooral op plekken met kalkrijk kwelwater voorkomt. Ook vinden we hier eenbloemig parelgras, eveneens een zeldzame plant. Langs de Helbeek wandelen we terug. Het water stroomde oorspronkelijk het moerasland aan de rand van de stuwwal in, maar om de Bovenste Plasmolen van water te voorzien heeft men enkele eeuwen geleden het water via een kanaaltje parallel aan de helling naar de molen geleid. Wel een aparte gewaarwording, dat het beekje zo hoog stroomt terwijl er links van je een enorme afgrond ligt. Genietend van het heldere water en de weelderige plantengroei met o.a. koninginnekruid, heksenkruid en dubbelloofvaren dalen we af naar het punt waar verschillende beken samenkomen. De rijksweg oversteken en dan vlijen we neer op het terras om een heerlijke lunch te gebruiken. Gesterkt door drank en spijs beginnen we aan onze volgende wandeling. Een klein stukje met de auto naar het parkeerterrein aan het Startse Dal, en daar gaat ie weer! Dal?? Dan moeten er ook bergen zijn! En inderdaad, zodra we het klaphekje door zijn ontrolt zich een fraai glooiend heideveld, de Mookerheide, en moeten we....klimmen! Niemand die dat echt erg vindt, want wat is het hier mooi! Regelmatig stoppen we om even op adem te komen en te genieten van het uitzicht en de planten en dieren die hier leven. De Mookerheide is een gaaf heidegebied omringd door bos en landbouwgrond. Het ligt op een uitloper van de Nijmeegse stuwwal en kent forse hoogteverschillen, waardoor we ook prachtige vergezichten over de Maas hebben. De heide wordt begraaasd door schapen en Schotse Hooglanders om vergrassing met pijpenstrootje terug te dringen. De struikheide begint nu voorzichtig in bloei te komen, maar wat moet het hier fleurig zijn over een paar weken! Vooral in het begin zien we hier ook hele tapijten met liggend walstro. Op sommige plekken staat ook veel brem, waarvan nu de zwarte peulen op openspringen staan om het zaad te verspreiden. De zon doet extra haar best en dat lokt de boompieper uit tot het zingen van zijn hoogste lied, we kunnen hem heel mooi bekijken door de verrekijker. Het klein koolwitje komt langs dwarrelen en hier zitten natuurlijk ook sprinkhanen, het negertje blijft rustig zitten voor een foto-

sessie. Op het hoogste punt van onze wandeling komt een boomblauwtje langs, niet

verwonderlijk want hij kent verschillende waardplanten waaronder ook struikheide. Zijn zilveren onderzijde met kleine zwarte puntjes is onmiskenbaar.

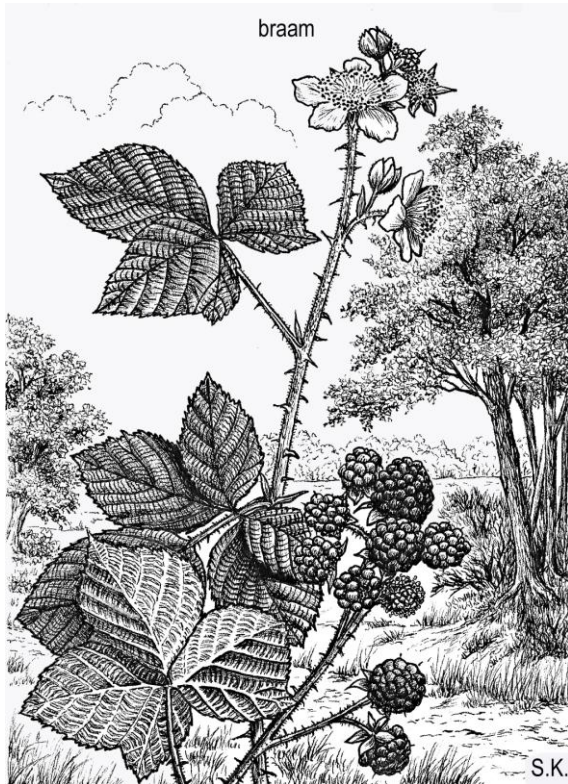
En wat vindt Peter in het struikgewas? Een Zandhagedis, een dikke groene hagedis die heerlijk van het zonnetje zit te genieten tot dat wij zijn rust komen verstoren het is een mannetje, door zijn groene flanken valt hij goed op. Het vrouwtje is bruin van kleur. Voor het leggen van eieren kiest zij zonnige,

onbegroeide zandige plekken. De eitjes worden op 5 – 20 cm diepte ingegraven. De warmte van de zon zorgt dan voor de verder ontwikkeling van de eieren.

Even lopen we vrij vlak, van grote hoogte neerziend in het dal van de Maas met in de verte de kerktorens van Cuijk. In een slenk zien we de tapuit en roodborsttapuit, hoog in de lucht een biddende torenvalk en ook boerenzwaluwen die over de hei scheren op voedselstrooptocht. Er staan hier enkele braamstruiken waar bruin en oranje zandoogje rondom fladderen, wellicht op zoek naar een plaatsje om eitjes te leggen op de breedbladige grassen. Door een dalletje dalen we een stukje af, naar een bosje met zomereiken. Een levendbarende hagedis schiet als een speer weg als we willen gaan zitten om de vochtbalans op peil

te brengen. Hier hoort Peter de boskrekel. De zang van de boskrekel is niet luid, maar wel hoorbaar, hij zingt van 11 uur in de ochtend tot 1 uur 's nachts. Hij is plaatselijk algemeen in het zuidoosten van Nederland.

Zo, daar gaat ie weer, nog even klimmen door het bos en dan dalen we over de heide langzaam af. Tussen de struikheide vinden we een heel klein plantje met de mooie naam Duivelsnaaigaren. Deze plant parasiteert op heide, brem, gaspeldoorn en tormentil. Hij heeft geen bladgroen en kan dus zelf geen voedsel produceren. Door middel van

zuigwortels steelt hij voedsel van zijn gastheerplant. Hij groeit snel en vertakt veelvuldig, zodat de gastheer soms helemaal overwoekerd wordt. De kleine lichtroze bloemetjes vormen dichte kluwens tot 1cm doorsnede, met elkaar verbonden door lange rode stengels. Even verder ligt een groepje Schotse Hooglanders te soezen, er zijn ook enkele jonkies bij, van die heerlijk aandoenlijke beertjes lijken het wel, dus oppassen en een omweg maken. Het wordt frisser als we afdalen, maar na korte tijd bereiken we de

auto's, we gaan nog bij de pannenkoekenbakker langs om de inwendige mens te versterken. Dan rijden we weer naar Dongen, tevreden terugziend op een prachtige dag in deze mooie omgeving. Christ, bedankt voor de voorbereiding en het gidsen, tot een volgende keer!

Fia Grootzwager

PROGRAMMA

Zondag 2 september: Fietstocht van een hele dag, naar de Loonse en Drunense Duinen en omgeving. Voor de meesten onder u een bekend gebied, waar de laatste jaren hard is gewerkt aan een natuurplan, met als doel de verstuiwing van het zand weer op gang te krijgen. Zo wil men een uniek landschap behouden. De fietsgroep zal u door deze prachtige omgeving loodsen, ook een gedeelte van de Kampina wordt bezocht.

Let op voor de lunch dient u zelf zorg te dragen.

We vertrekken om 8.00 uur vanaf het parkeerterrein bij Sporthal de Salamander, Belgiëlaan 2. Opgeven vóór dinsdag 28 augustus 20.00 uur.

Zondag 16 september: Autotocht van een halve dag, naar de Broskens bij Baarle Nassau. Jos van Dongen zal ons rond leiden door dit mooie gebied, dicht bij de grens met België.

Kenmerkend is het beeklandschap, met weiden en bosjes, zoals we dat hier in de omgeving van het Merkske al meer bezocht hebben.

Vertrektijd is 8.00 uur. Uw opgave dient u te doen voor dinsdag 11 september 20.00 uur.

Zaterdag 29 september: **Bustocht** naar de Demerbroeken in de omgeving van Zichem in België. Hier maken we 2 wandelingen, de eerste voert ons langs de Hulper. De tweede gaat door de bossen en heide van Averbode. Voor verdere informatie verwijzen we graag naar pagina 24 van dit Hoefblad. Uw opgave dient **voor dinsdag 18 september** binnen te zijn, dit geldt ook voor uw betaling. Gidsen zijn John van Meggelen en Christ Grootzwagers.

Zondag 14 oktober: Autotocht van een halve dag, naar de IJsbaan en de Mast. De IJsbaan is toentertijd gegraven als project voor de werkverschaffing en de Mast is zo genoemd naar de munitieopslag uit de oorlogstijd. Op vele plaatsen kun je nog kraters schuttersputjes en loopgraven terug vinden in het landschap. Jan Vrinten die hier al als kind speelde weet hierover veel te vertellen, Christ Grootzwagers houdt het op een verhaal over de natuur.

Vertrektijd is 8.00 uur. Uw opgave dient u te doen voor dinsdag 9 oktober 20.00 uur.

Donderdag 18 oktober: Diaklankbeeld over Centraal Zwitserland, gepresenteerd door Hanny Oerlemans, zie artikel op pagina 29-30. De voorstelling vindt plaats in de filmzaal van de Cammeleur, Hoge Ham 126 te Dongen, aanvang 20.00 uur.

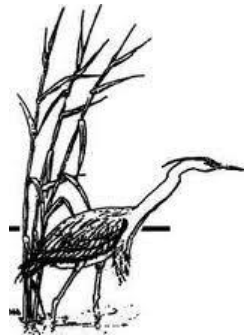
Zondag 28 oktober: Autotocht van een halve dag, we maken een wandeling langs de Donge bij 'S-Gravenmoer, een gebied dat steeds interessanter wordt, door de ontwikkelingen rond-om Dongen. Peter Verschure gaat u er meer over vertellen, zoals we dat van hem gewend zijn.

Vertrek 9.00 uur. Uw opgave dient u te doen voor dinsdag 23 oktober 20.00 uur.

Zaterdag 10 november: Autotocht van een hele dag met als onderwerp de vogeltrek.

Vogeltrektocht met de Vogelwerkgroep

deze organiseert een excursie naar de Brabantse Biesbosch. Voor deze excursie kunnen ook niet-vogelwerkgroepleden zich opgeven. We gaan wandelen in de Noordwaard en volgen daar het Laarzenpad- en Pannenkoekroute, daarop volgend gaan we naar Polder Maltha waar we een korte wandeling maken. We vertrekken om **09.00 uur** vanuit Dongen **(en niet zoals eerder vermeld om 08.00 uur)**.

Uw opgave dient u te doen voor dinsdag 6 november 20.00 uur..

Dinsdag 13 november: Iets geheel nieuws, Christ Grootzwagers gaat uw natuurkennis op een speelse manier bij schaven.

we gaan u wat wijzer maken door middel van een natuurkwis, met filmpjes, foto's, natuurgeluiden enz. enz. Er zijn géén prijzen te winnen, het gaat dan ook alleen maar om het spel.

U zult bekende en minder bekende onderwerpen voorgeschoteld krijgen, maar ook uw lachspieren zullen we proberen te stimuleren. Dus komt het zien, maak het mee!!

Aanvang 20.00 uur in de filmzaal van de Cammeleur, Hoge Ham 126 te Dongen.

Zondag 25 november: Autotocht van een halve dag naar de Waayenber te Zundert, met gids Jos van Dongen. Vlak achter Zundert ligt dit gebied, dat we als Ken en Geniet nog nooit bezocht hebben, het is een kleinschalig landschap met houtwallen, weiden en bos. In het verleden

is in deze omgeving veel turf gewonnen en dat kun je in het landschap terug vinden.

Vertrek 8.30 uur. Uw opgave dient u te doen voor dinsdag 20 november 20.00 uur.

Zondag 9 december: Autotocht van een halve dag naar Surea bij Dorst. Jan Jansen leidt ons rond door dit mooie gebied, waar de natuur zich steeds meer ontwikkelt, van de oude situatie, het zwembad is haast niets meer terug te vinden, het gebied wordt steeds aantrekkelijker voor vogels, vlinders en andere dieren. Vlinders zullen we er nu niet zien, maar vogels hoogst waarschijnlijk wel.

Vertrektijd is 9.00 uur. Uw opgave dient u te doen voor dinsdag 4 december 20.00 uur.

Zaterdag 15 december: KERSTBIJEENKOMST, daar één en ander nog geregeld dient te worden, meer daarover in het volgend Hoefblad. Natuurlijk gaat deze door, houdt daarom deze datum vrij, van 10.00 uur tot 13.00 uur.

Wilt u uw medewerking verlenen aan bediening e.d. geef u dan op bij een bestuurlid.

Leden en niet-leden, die zich eenmaal hebben opgegeven voor één van de tochten van Ken en Geniet, dienen de aan deze tocht verbonden kosten te voldoen. Dit geldt ook als men door omstandigheden niet met deze tocht mee kan gaan, tenzij een ander de plaats van hem/haar overneemt.

Wie zich via e-mail opgeeft bij Marie-José krijgt altijd een bevestiging toegestuurd. Indien dit niet het geval is, mogelijk door vakantie, dan graag alsnog bellen naar Ad en Lenie.

OPGEVEN VOOR DEZE EXCURSIES KUNT U BIJ:

Ad en Lenie Leeggangers, Roeloff van Dalemstaat 50,
tel. 0162-313858

En bij:

Marie-José van Gestel, Hubertusstraat 9, tel. 0162-322316
Of (mobiel) 06-10120230

Of via e-mai: mjvangestel.burmanje@home.nl

MEDEDELINGEN

Als nieuw lid heten wij van harte welkom:

Dhr. Butter Druivengarde 5 Dongen
Mevr. S. Haagh Steenberg 12 Teteringen
Dhr. J. Aarden Looiersplein 49A Dongen
Dhr. H. Oerlemans Dongepark 9 Dongen

LIDMAATSCHAP "KEN EN GENIET" per 1 januari 2012:

De CONTRIBUTIE bedraagt voor leden € 14, - per jaar.

Bij het aangaan van het lidmaatschap in de loop van het jaar wordt € 1,25 per maand berekend.

Jeugdleden (14-16 jaar), huisgenoten en 65-plussers betalen € 12, - per jaar; bij het aangaan van het lidmaatschap in de loop van het jaar betalen zij € 1,25 per maand.

De minimum donatie voor begunstigers bedraagt € 12, - per jaar, wanneer zij het verenigingstijdschrift wensen te ontvangen.

Contactpersonen werkgroepen:

Uilenwerkgroep:	Thieu Verharen Stevenshof 13, 's Gravenmoer Tel. 0162-315480
Nestkastenwerkgroep:	Ad Leeggangers Roeloff van Dalemstaat 50, Dongen Tel. 0162-313858
Vogelwerkgroep: vogel@kenengeniet.nl	Leo Reijnierse Kard.v.Rossumstraat 52, Dongen Tel. 0162-316475
Vlinderwerkgroep: vlinder@kenengeniet.nl	Fia Grootzwagers Triangellaan 17, Dongen Tel. 0162-315404
Natuurtuin Kandoel:	Peter Verschure Groenstraat 11a, Dongen Tel. 0162-313297 Anton Staps Dongenseweg 7, Kaatsheuvel Tel. 0416-273332

Copy voor het volgende Hoefblad kunt u inleveren vóór 1 mei a.s. bij het redactie-adres: Christ Grootzwagers, Kamilletuin 6, 5103CB te Dongen.

Ook is het mogelijk uw copy via e-mail te versturen, **graag als bijlage verzenden, als word bestand, arial 11.**

Het e-mail adres is: hoefblad@kenengeniet.nl

BUSTOCHT DEMERBROEKEN 29 SEPTEMBER

Zaterdag 29 september vindt weer de jaarlijkse bustocht plaats, deze keer gaan we naar onze zuiderburen en wel naar de omgeving van "de Witte van Zichem", bij velen wel bekend.

Vertrektijd is **7.45 uur bij het Europaplein** en om **8.00 uur bij het Wilhelminaplein**. We gaan wandelen in de onmiddellijke omgeving van het geboortehuis van Ernest Claes de beroemde romanschrijver.

Niet ver van de abdij van Averbode ligt een voormalige hoeve, nu is hier gevestigd de afspanning Den Eik. Er is een klein bezoekerscentrum, de brasserie en een klompenmuseum.

Rond 9.45 uur maken we bij de Brasserie een korte koffiestop, met iets lekkers erbij.

Daarna gaan we naar onze eerste wandelbestemming, de bus brengt ons naar het station van Zichem. Ongeveer om 10.30 uur starten we en lopen we langs de Ernest Claesstraat, vervolgens naar het riviertje de Hulpe, dit is een beemden oftewel broekgebied, met vele hooilan-

den. Het gebied wordt druk bezocht door trekvogels. Twee oude turfkuilen vormen een paradijs voor allerlei waterminnend gedierte. Vanuit een kijkhut kan je hier allerlei eenden en andere watervogels observeren. Met wat geluk zie je zelfs een ijsvogel visjes vangen! De achtertuin van het geboortehuis van Ernest Claes loopt uit op het natuurgebied. In zijn werk komen de Demer, de groene beemden en zijn bewoners dan ook regelmatig op de proppen. Floere het Fluwijn, uit een van zijn romans, was een steenmarter. We volgen de Hulpe, over paden en gedeeltelijk ook door de weiden en komen langs de oude petgaten, waar voorheen turf is gestoken.

De wandeling is omenabij 5 kilometer lang. Om 12.30 uur zijn we bij het station van Testelt en brengt de bus ons naar Den Eik terug. Bij de afspanning zoals dat in België heet, eten we een abdijplank, dit is een volwaardige maaltijd waarbij u een broodplank krijgt. Op de plank liggen verschillende garnituren waaronder 2 soorten abdijbrood, gerookte beenham, boerenpaté, rillette, kaas van Hoeve de Ploeg en huisgemaakte uienconfituur. Dit zijn allemaal streekproducten, zo komt het brood van de abdij.

Na aangesterkt te zijn is het tijd voor een tweede wandeling, dit zal om ongeveer 14.15 uur zijn. Mensen die aan één wandeling genoeg hebben, kunnen hier het Klompenmuseum bezoeken, op het terras gaan zitten. We steken de weg over bij ons eetadres en lopen een route van 3,5 kilometer, door het bos van Averbode. Hier is men bezig met het omvormen van het bos naar een gemengd bos, de vennen zijn opgeschoond en lanen aangeplant. Kortom een heel afwisselend gebied.

Na de wandeling komen we rond de klok van 15.45 uur weer bij Den Eik aan, voor eigen rekening mag u nog wat te drinken pakken of een ijsje, dat moet u natuurlijk helemaal zelf weten.

Wel proberen we om 16.15 uur te vertrekken, zodat we om 18.00 uur weer terug in Dongen zijn.

We hopen er weer een mooie dag van te gaan maken, wat u beslist niet mag vergeten is eventueel regenkleding, goed schoeisel of laarzen en goede zin.

Voor deze bustocht moet u zich opgeven via de opgavenadressen, betalen echter doen we op dezelfde manier als bij de BBQ, via de bank. Uw opgave dient **voor dinsdag 18 september** binnen te zijn. Ook uw betaling dient u te voldoen voor deze datum op rekening-nummer 11.19.84.114 van de Rabobank Dongen, vermeld daarbij het **aantal personen, bus, uw naam en straatnaam**. Straatnaam is i.v.m. het aantal dezelfde namen. Mocht het voor u bezwaarlijk zijn, dit via de bank te regelen, dan kunt u ook contant betalen bij de opgavenadressen.

De kosten bedragen slechts € 32,- per persoon, niet-leden € 35,-, dit is inclusief 1 kop koffie of thee met huisgemaakt gebak bij aankomst, de lunch met daarbij 2 kopjes koffie of thee en de busreis. Hetgeen u gebruikt na afloop van de tweede wandeling is voor eigen rekening.

CENTRAAL ZWITSERLAND 18 oktober

Hanny Oerlemans neemt ons mee naar het mooie Zwitserland, door middel van haar dia-klankbeeld, op donderdag 18 oktober in de filmzaal van de Cammeleu, aanvang 20.00 uur.

Centraal Zwitserland is vooral bekend vanwege de stad Luzern aan het Vierwoudstedenmeer (Vierwaldstättersee). Het berggebied in de omgeving ervan is zeer de moeite waard om te voet te verkennen. In deze serie komt het gedeelte ten zuiden van de Vierwaldstättersee aan bod en tevens worden er, in het tweede deel, enkele uitstapjes gemaakt naar het zuidelijker gelegen Berner Oberland.

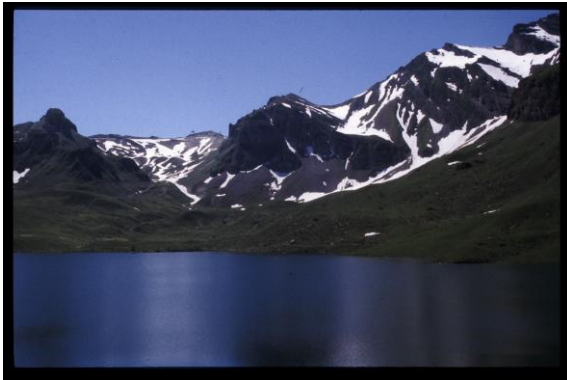
We beginnen bij Bürgenstock, waar we genieten van het uitzicht op de Vierwaldstättersee. Hier vinden we planten als zacht vetkruid, wolfs-

kers en geel vingervoetkruid. Behalve enkele vlindersoorten komt ook de fraaie gouden tor in beeld. In het Engelbergertal gaan we met de kabelbaan naar Niederrickenbach, een bedevaartsoord. In de bergweiden vinden we o.a. de gele gentiaan en distelbrem-

raap. De woudparelmoervlinder heeft hier zijn stek.

Stalden is een plaatsje boven de Sarner See. Wandelend langs boerderijen zien we planten als veldsalie, echt duizendguldenkruid en betonie. Ook hier zijn weer vlinders te bewonderen: groot geaderd witje,

keizersmantel en kleine ijsvogelvlinder.

Halverwege de Panoramastrasse van Giswil naar Sörenberg gaan we door bergweiden met verschillende soorten orchideeën: groene en welriekende nachtorchis, grote muggenorchis, kogelorchis, breedbladige orchis en

keverorchis.

In het Melchtal gaan we ook weer met de kabelbaan omhoog, naar de Melchsee. Hier groeien veel alpenbloemen: stengelloze gentiaan, alpenroosje, grootbloemige voorjaarszonnebloem, alpenkwastjesbloem enz. In kleine poeltjes treffen we kikkervisjes en alpenwatersalamanders aan.

In het tweede deel wandelen we langs de Lungerer See, waar we de notenkraker aantreffen. Hier vinden we ook de bijzonder fraaie orchidee vrouwenschoentje, een zeer zeldzame soort.

Dan rijden we de Brünigpas over, het Berner Oberland in.

Bij Meiringen brengen we een bezoek aan de Reichenbach-waterval en aan de Aareschlucht, een 1400 meter lange rotskloof waar de rivier Aare doorheen stroomt.

Bij Rosenloui treffen we mooie bloemen aan als de alpenzoetklaver, narcisanemoon en Turkse lelie. Ook hier bezoeken we een kloof, de Rosen-lauischlucht, waar je langs watervalletjes omhoog klimt.

Bij de toeristische plaats Grindelwald pikken we de kabelbaan naar First. Ook hier zijn weer veel alpenbloemen te bewonderen, o.a. voorjaarsgentiaan, dwergmansschild en alpenleeuwebek. We hebben uitzicht op machtige bergen met gletsjers.

In het Traubachtal, ten noorden van Interlaken, zien we de alpensalamander en planten als kleine valeriana en stengelomvattende streptopus (verwant aan salomonszegel).

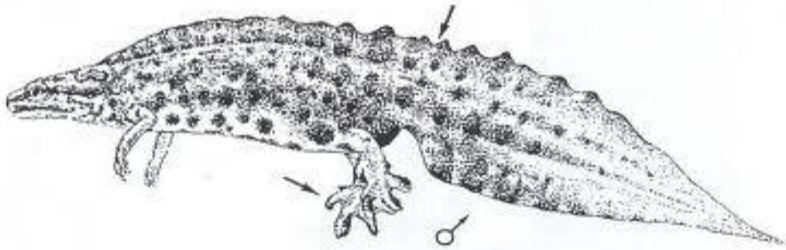
In het Kiental gaan we naar Spiggegrund; daar treffen we het struik-kroonkruid en de gevlekte orchis aan.

Daarna volgt het Chireltal, een zijdal van het Diemtigtal, waar we langs de beek wandelen en de waterspreeuw ontmoeten. Ook zien we de vogelnestorchis en het groot sterrescherm (astrantia).

Tenslotte gaan we nog één keer met een kabelbaan de hoogte in, naar de Elsigenalp. Hier treffen we, op weg naar een meertje, planten als alpenanemoon, aurikel en mannetjesorchis aan. Koninginnepage en oranjetipjes geven het geheel nog extra kleur.

DE KLEINE WATERSALAMANDER **(TRITURUS VULGARIS)**

Na een eerste korte kennismaking met de kleine watersalamander ook wel gewone watersalamander genoemd, in het jubileumnummer wil ik thans iets meer vertellen over deze soort.

De kleine watersalamander, zo zal ik hem verder maar noemen, want deze naam wordt voor deze soort nog het meest gebruikt, is een acht tot tien centimeter lang diertje met een grijsbruine tot donkerbruine rug en een gele buik, met over het midden hiervan meestal een meer of minder brede oranje streep, welke zich achter de staartwortel nog een eindje voortzet. Het mannetje heeft over de rug, buik en staart verspreid liggende donkere stippen, welke in de paartijd uitgloeien tot ronde donkere vlekken. Ook op de lichtbruine keel heeft het mannetje kleine vlekjes, en voorts een typische vlekken- en strepentekening op de kop, waarvan twee strepen van de snuitpunt door de ogen tot achter de kop lopen. Het vrouwtje heeft dezelfde grondkleuren als het mannetje, zowel van boven als van onder, maar ze mist de donkere vlekken; wel komt het vaak voor dat ze kleine donkere stipjes of streepjes heeft, op de rug aaneengesloten in rijen aan weerszijden van de ruglijn, op de buik min of meer verspreid liggend.

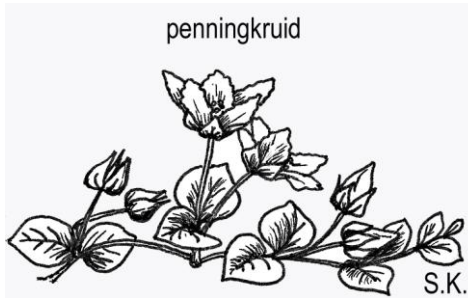
In februari en maart, soms zelfs al in januari, kruipen deze dieren uit hun overwinteringplaatsen onder stronken, stenen en mos tevoorschijn en zoeken het water op.

Aanvankelijk voeden zij zich met in het water levende diertjes zoals watervlooien, welke dan al in grote hoeveelheden aanwezig kunnen zijn. Al spoedig wordt de wat doffe en fletse huid levendiger van kleur, de mannetjes krijgen een hoge gelobde kam op de rug, welke van het midden van de kop onafgebroken doorloopt tot aan de staartpunt. Van onder wordt deze staart ook breder en een brede grijsblauwe band wordt nu zichtbaar. Ook aan de tenen van de achterpoten van de mannetjes komen nu vliezige verbredingen. De stippen worden nu grote ronde vlekken en ook de tekening van de kop wordt scherper. Het vrouwtje krijgt op haar rug en staart een laag ongetand kammetje en ook haar kleuren worden wat feller.

In maart en april breekt voor deze diertjes de paartijd aan. Wanneer een mannetje een vrouwtje ontmoet probeert hij haar aandacht te trekken en nadat hij langzaam naderbij is gekomen en zich dwars voor het vrouwtje heeft geplaatst, vouwt hij zijn staart langs het lichaam en maakt hiermee een snelle golvende beweging in de richting van het vrouwtje. In een door deze heftige staartbeweging en ontstane stroming worden via het water geursporen naar het vrouwtje getransporteerd. Na het maken van enige heftige pasjes, waarin het mannetje zijn positie tegenover het vrouwtje verbetert, herhaalt hij dit ritueel enige malen. Wanneer het vrouwtje niet op zijn avances wil ingaan, draait ze zich om en zwemt weg. Heeft het mannetje meer succes, dan komt het vrouwtje naar hem toe. Het mannetje draait zich dan om en kruipt langzaam weg, zijn buik dicht tegen de bodem en met trillende staart.

Het vrouwtje volgt hem op de voet en raakt met haar snuit de staartpunt van het mannetje aan. Dan vouwt het mannetje de staart, tilt hem op en zet op de bodem een spermatofoor af, een klein wit klontje, bestaande uit duizenden zaadcellen, dat met het blote oog goed waarneembaar is. Het mannetje leidt het vrouwtje over deze spermatofoor, die dan door haar met de cloaca wordt opgenomen. Nadat aldus de bevruchting heeft plaatsgehad, zoekt het vrouwtje geschikte waterplantjes op om hierin haar eitjes te leggen. De voorkeur van de kleine watersalamander gaat hierbij uit naar de blaadjes en toppen van penningkruid en diverse soorten fonteinkruid. Mijn ervaring is dat ze hun

eitjes ook zeer graag leggen in de toppen van de waterviolier. Voorwaarde is in ieder geval dat het blad buigzaam is en niet te diep onder

het wateroppervlak groeit. Want hoe beter zuurstof en zonlicht kunnen toetreden, hoe groter de kans is dat zich uit het ei een salamanderlarve ontwikkelt. Het vrouwtje zoekt dus geschikte waterplanten op en begint dan met de eiafzet. Eén voor één worden de eitjes gelegd, hier-

toe vouwt het vrouwtje met de achterpoten een door haar goed gekeurd blad van een waterplant om haar cloaca, het eitje wordt hierin gelegd en met de achterpoten wordt vervolgens het blad er om heen geklemd en een tijdlang vastgehouden, totdat het geleachtige vlies rond de dooier stevig is geworden en het blad in de gevouwen toestand blijft zitten. Zo is nu het eitje voor de buitenwereld onzichtbaar geworden; slechts de omgevouwen blaadjes en toppen van de waterplanten verraden dat salamanders hierin hun eitjes verstopt hebben. Per seizoen kan een kleine watersalamander circa honderd tot honderdvijftig eitjes leggen, soms in enkele dagen tijd, maar ook gespreid over een periode die ergens ligt tussen eind maart tot begin augustus, en tot ver in juli kan er door de kleine watersalamander nog gepaard worden.

De vroegste waarneming van mannetjes in paardracht deed ik eind januari 1966 in een sloot in de omgeving van Breda; de laatste waarneming half juli 1981 in een vijver in de Duivetoren, een bosgebied onder Oosterhout. Na de paartijd verdwijnt bij de mannetjes de kam en worden de kleuren weer vager. Ook het vrouwtje verliest haar fraaie uiterlijk. De salamanders zoeken dan het land op en voeden zich daar met kleine langzame insecten, wormen en slakken totdat ze in oktober hun winterverblijf onder stronken, stenen en tussen bladeren en mos weer opzoeken.

Binnen het geleachtige vlies van het ei ontwikkelt zich het embryo tot larve en wanneer men voorzichtig het om het ei gevouwen blad losrekt, kan men deze hele ontwikkeling met het blote oog volgen. Deze embryo's zijn lichtbeige van kleur en na anderhalf tot drie weken - de tijdsduur is erg afhankelijk van de weersomstandigheden - komen de larven uit. Deze larven zijn dan ongeveer vijf mm. lang, lichtgeel van

kleur met zwarte lengtestrepen. Ze hebben nog geen pootjes, maar zijn wel in het bezit van uitwendige kieuwen aan weerszijden van de kop. De eerste dagen hangen de larfjes aan hun eivlies of aan de waterplanten, daarna zwemmen ze naar de bodem waar ze leven van microscopisch klein gedierte. Wanneer ze wat groter zijn, een week of vier later, gaan ze over op het eten van watervlooien en ander klein, zichtbaar gedierte. Ze zijn dan inmiddels in het bezit van voorpootjes, en de mooie gele kleur is dan al wat donkerder geworden, de felle donkere lengtestrepen zijn dan reeds verdwenen. Weer wat later verschijnen ook de achterpootjes en het diertje is dan grijsbruin van kleur met een witte buik en rode kieuwen. Wanneer deze larven zo'n drie à vier cm. lang zijn, schrompelen deze kieuwen langzaam in, de brede zwemstaart wordt smaller, de pootjes wat dikker en het kopje wat hoekiger. De rug wordt wat meer getekend en langs de ruglijn komen twee donkerbruine strepen. Over de buik en aan de onderzijde van de staartwortel komt een oranje band en weldra zal het diertje de slootkant opzoeken. Vanaf eind juni tot in oktober gaan de diertjes aan land; slechts kleine stompjes achter de kop zijn de laatste restanten van de kieuwen. De kleine, op hun moeder gelijkende salamanders zijn dan al overgeschakeld op longademhaling. De larven, die voor oktober de metamorfose niet halen, blijven gedurende de hele winter in het larvestadium in het water en ondergaan de metamorfose pas de volgende zomer. Zodra de larven dus het land opgegaan zijn leiden ze een zeer verborgen leven; ze overwinteren onder stenen en stronken en komen niet eerder weer het water in vooraleer ze volwassen zijn. Een kleine watersalamander doet er twee tot drie jaar over om volwassen te worden. Kleine watersalamanders kunnen meer dan vijftien jaar oud worden.

Van de soorten salamanders die in Europa voorkomen, is de kleine watersalamander de soort met het grootste verspreidingsgebied. In geheel West-Europa, met inbegrip van Groot-Brittannië en Ierland komt de soort voor; voorts in de zuidelijke helft van Noorwegen, Zweden en Finland, in geheel Midden Europa, in het grootste deel van Oost Europa, in Rusland tot ver in Siberië; voorts in een smalle strook rond de Zwarte Zee, in een klein stukje van West Turkije, in Griekenland en Joegoslavië behalve op de eilanden, en in Noord Italië. Ze ontbreekt slechts in Zuid Frankrijk, Spanje, Portugal, Zuid Italië, Corsica, Sicilië, Sardinië en voorts in het hoge noorden. In Nederland is het de meest verspreide en meest algemene soort, welke men ook in de meest uiteenlopende biotopen kan aantreffen. Het liefst bewoont ze niet al te diepe sloten en plassen, met stilstaand, voedselrijk water en een rijke

begroeiing van waterplanten. Bij voorkeur moeten deze waters gelegen zijn in open, vlakke, vochtige gebieden zoals weilanden, en niet te veel overgroeid zijn met bomen en struiken. Maar ook in bosvijvers en zure vennen worden deze diertjes wel aangetroffen, Wellicht is het door het grote aanpassingsvermogen en het niet te kieskeurig zijn in de biotoopkeuze, dat deze soort in Nederland nog niet bedreigd is, al is het aantal populaties in de laatste twintig jaren schrikbarend afgenomen en in deze streken van het land, naar mijn voorzichtige inschatting teruggelopen tot minder dan dertig procent van het bestand van 1962. De belangrijkste oorzaken liggen zeker in het verdwijnen van geschikte biotopen als gevolg van de ruilverkavelingen, welke sindsdien hebben plaats gehad en nog plaats hebben; stadsuitbreiding, woningbouw en wegeaanleg; en voorts grondwerkzaamheden van allerlei aard, zoals ondergrondse afwateringssystemen in plaats van afwatering d.m.v. waterlopen en sloten; verlaging van de grondwaterstand als gevolg van besproeiing van akkers en onttrekking t.b.v. de drinkwatervoorziening, ontgrondingen etc. etc. Ook de agrarische en industriële verontreiniging speelt een belangrijke rol als veroorzaker van de teruggang in het aantal salamanders. En het schonen van sloten en waterlopen in voorjaar en zomer heeft, op zijn zachtst gezegd, een zeer verstorende werking.

Ondanks dat alles weet deze soort zich toch nog redelijk te handhaven, en ik heb goede hoop dat we van de kleine watersalamander, die we aan de hand van de hierboven gegeven beschrijving een beetje hebben leren kennen, nog geruime tijd mogen genieten.

Jos van Dongen.

ECOLOGISCHE VERBINDINGSWEGEN

Globaal tussen Klein Dongen en Dongen is een nieuw natuurgebied in ontwikkeling, iets waar vele jaren van voorbereiding aan vooraf is gegaan. Maar de ecologische zone ligt er nu en is al door velen ontdekt. De komende Hoefbladen gaan we in enkele artikelen in op het nut van dit soort gebieden.

Waarom verplaatsen planten en dieren zich? Welke functies bekleden landschapselementen, zoals rietzomen en kleine bosjes, voor zich vestigende planten en zich verplaatsende dieren?

In dit artikel zullen wij ingaan op enkele achtergronden van het verschijnsel 'verplaatsing'. Met opzet besteden wij daarbij ook enige aandacht aan de kwaliteit van leefgebieden waarbinnen en waartussen planten en dieren zich verplaatsen. Zonder deze kwalitatief hoogwaardige gebieden zouden immers ook de verbindingswegen van geen enkele waarde zijn.

Soorten verplaatsingen

Allereerst is het nodig in het begrip 'verplaatsing' enig onderscheid aan te brengen. Zo zijn er natuurlijk verplaatsingen met een pendelkarakter: over korte afstanden, als onderdeel van gewone dagelijkse handelingen, zoals tijdens het voedselzoeken, het wegvluchten, of het zoeken van een geschikte partner. Maar er zijn ook verplaatsingen over langere afstanden met veelal vaste periodieke patronen. Zo kent iedereen de spreeuwenwolken die zich in lange slierten op weg naar een slaapplek begeven. Of bijvoorbeeld de dagelijkse vlucht van de aalscholvers naar hun visgronden, vaak vele kilometers verderop. En dan is er de jaarlijkse tocht in nazomer en herfst van

vele tientallen vogelsoorten naar zuidelijker overwinteringsgebieden. Voor dit type verplaatsingen reserveren we de term *trek*: slaaptrek,

voedseltrek, najaarstrek en uiteraard ook weer voorjaars trek. Voedseltrek over grote afstanden vinden we vooral bij de in kolonieverband levende dieren, maar ook meer individueel levende dieren als palingen en roerdompen kunnen soms grote afstanden afleggen.

Tenslotte is er nog een derde type verplaatsingen. Men denke aan de zwertochten van jonge vossen op zoek naar een eigen territorium. Aan de huisjesslak die teveel slijmsporen van soortgenoten vindt en 'besluit' om elders een geschikt leefgebied te zoeken. Of de jonge bijenkoningin die na de bruidsvlucht met haar gevolg vertrekt om een eigen volk te stichten. Dit type verplaatsingen, waarbij het gaat om het bezetten van nieuwe leefgebieden, duiden we aan met de term *verbreiding*.

Waarom verplaatsing

Waarom verplaatsen planten en dieren zich? De reden ligt voor de hand als het om verplaatsingen gaat die met de gewone dagelijkse bezigheden samenhangen. Dieren verzamelen voedsel en brengen dat naar hun nest of, in het geval van eekhoorns of vlaamse gaaien, naar een winterbergplaats. Dieren vertonen baltsgedrag of zoeken een

plaatsje in de zon. Ook in het geval van voedseltrek zijn de beweegredenen - what's in a name - duidelijk. Daarnaast is verplaatsing nodig voor de voortplanting, namelijk om een soortgenoot van het andere

geslacht te ontmoeten. Of om de grenzen van een territorium af te bakenen, te inspecteren en te verdedigen.

In het licht van dit artikel zijn ook *vluchtbewegingen* van belang. Door een belager, maar ook door menselijke verstoring (recreanten, jagers, vliegtuigen) kunnen dieren in paniek zeer grote afstanden afleggen en daarbij ver uit hun leefgebied geraken. Gevaarlijke situaties - voor mens en dier - ontstaan als dieren daarbij plotseling drukke wegen oversteken.

Trek

Minder duidelijk is waarom veel dieren in het najaar massaal wegtrekken. Sommige vogelsoorten, als kieviten en ganzen, trekken pas weg als de vorst invalt en geschikt voedsel voor hen onbereikbaar wordt. Maar de meeste soorten trekken al naar zuidelijke landen lang voordat de omstandigheden hier ongeschikt raken. Er zijn sterke aanwijzingen dat erfelijke, tijdens de ijstijden ontwikkelde, factoren hier een rol spelen. Functioneel is dit trekken voor de meeste soorten natuurlijk wel. Soms zijn periodieke veranderingen in het voedselaanbod of het aantal soortgenoten oorzaak van het massaal wegtrekken. Bijvoorbeeld als het aantal individuen binnen een groep van eenzelfde soort op een bepaalde plaats te groot wordt. Door te veel dieren ontstaat al gauw een gebrek aan voedsel. Een deel van de groep trekt dan weg naar nieuwe gebieden. Om hun massaliteit bekende voorbeelden zijn de sprinkhanenzwermen in de savannegebieden in Afrika en de trek van lemmingen, een knaagdiersoort, uit Arctische gebieden.

Een volgend Hoefblad meer over ecologische verbindingswegen.

BARBEQUE IN KANDOEL

Velen van u hebben het meegemaakt het festijn in de Kandoeltuin, kosten of moeite waren gespaard om er een groot feest van te maken. Na een grondige voorbereiding door het BBQ-team: Fia Grootzwagers, Peter Verschure, Jan Jansen en Beppie Verhage, was de uitvoering aan de beurt. Velen hebben hun steentje bijgedragen, zo werd de tuin op orde gebracht door onze tuinmannen, om er maar zo fraai mogelijk bij te liggen. Grote stukken werden gemaaid, om het plaatsen van de tent mogelijk te maken. De bank werd geplaatst door de firma van Dal, de catering werd gedaan door de Viersprong, toiletten en aggregaat werden aangevoerd en de versiering werd ter hand

genomen. Maar eerst moest de grote tent geplaatst worden, dit ging met vereende krachten.

Het resultaat van de noeste arbeid loog er niet om, de tuin werd omgetoverd tot een feestterrein, waar het goed toeven was.

Het feest kon beginnen, jammer dat de grote feesteling er niet bij kon zijn, Koos en Marie Leemans moesten naar een gouden bruiloft en zodoende verstek laten gaan.

Met hen gaat het bestuur apart nog even naar de tuin, om de picknick bank die aangeboden werd aan Koos en Marie te gaan bewonderen.

De gasten konden komen, zo'n 80 personen hadden zich aangemeld en deze hebben kunnen genieten van de tuin, het prettige gezelschap, maar natuurlijk ook van het lekkere eten, dat door onze speciale koks werd bereid.

Over deze BBQ zal nog lang nagepraat worden, dit dankzij de vele mensen die belangeloos hebben meegewerkt, deze mensen nogmaals bedankt door alle aanwezigen.

Hierbij een kort fotoverslag van de BBQ. De foto's zijn gemaakt door Fia Grootzwagers, zie ook onze website: **www.kenengeniet.nl**

